

استاد راهنما
حجت الاسلام و المسلمین جزایری
نگارنده
مریم قاسمی آق گنبد

بسم الله الرحمن الرحيم

حجیت ظواهر قرآن و ادله آن

چکیده:

قرآن کتاب هدایت گر انسان و مبنای نظام عقیدتی - اخلاقی و رفتاری است که معارف خود را در قالب لسان عربی بیان کرده است. حکمت الهی اقتضا می کند که ظواهر این کتاب حجت باشد در غیر این صورت از معارف قرآن چیزی باقی نمی ماند. مساله حجیت ظواهر در بین دانشمندان اصول و فقه امری مسلم است؛ اما با پیدایش اخباریان در قرن ۱۱ هجری، حجت بودن ظواهر از جهات متعددی مورد تردید قرار گرفت، از همان زمان شکل گیری این تفکر اخباری گری علمای بزرگ شیعی در کتاب های قرآنی و اصولی خود به بحث حجیت ظواهر پرداخته و به دلایل حجیت آن از آیات و روایات و سیره و بقاء عقلا پرداختند. البته مهمترین دلایل بقاء عقلا است؛ چرا که عقلای عالم در تمام مسائل ظاهر کلام یکدیگر را معتبر می دانند و هرگاه کلامی از روی توجه و آگاهی از شخص عاقلی صادر شود، آن را حمل به ظاهرش کرده و ظاهر آن را جهت می دانند و با ظاهر سخن او در صورت لزوم بر او احتجاج می کنند. دلایل اخباریها را در عدم جمعیت ظواهر مورد نقد و بررسی قرار دادند. این مقاله با استفاده از روش کتابخانه ای مساله را از نگاه اخباریون و اصولیون در قالب سه گفتار؛ گفتار اول کلیات، گفتار دوم حجیت ظواهر قرآن و ادله آن و گفتار سوم، ادله عدم حجیت ظواهر و نقد آن ها بیان کرده است.

مقدمه

اعتبار و حجیت احکام شرعی از طریق ظواهر کتاب و سنت در نزد دانشمندان اصول و فقه امری مسلم و پذیرفته شده است. اما با پیدایش اخباریین در قرن ۱۱ هجری حجیت ظواهر از جهات متعددی مورد تردید قرار گرفت. به دنبال شکل گیری این تفکر اخباری گری علمای بزرگ شیعی در مباحث اصولی خود به بیان حجیت ظواهر قرآن و ادله آن و نقد دلایل قائلین به عدم حجیت ظواهر پرداختند.

با توجه به این که در سال های اخیر فهم قرآن و سنت از طریق ظواهر توسط برخی روشنفکران مسلمان مورد تردید قرار گرفته و حتی برای اقامه دلیل بر نظر خود، به برخی از نظرات اخباریین نیز تمسک بسته اند و از جهاتی به نظرات آنان که در انکار حجیت ظواهر بوده، نزدیک شده اند. از این رو در این مقاله سعی شده است به اثبات حجیت ظواهر کتاب و نقد دلایل قائلین به عدم حجیت ظواهر آن پرداخته شود که با جمع اوری مطالب پیرامون موضوع و بررسی آن ها مقاله در سه قسمت برای رسیدن به سؤال اصلی تحقیق که چرا ظواهر قرآن حجیت دارد؟ تهیه و تنظیم گردیده است:

گفتار اول: کلیات (تعریف و تبیین موضوع، اهمیت و ضرورت مساله، پیشینه بحث حجیت ظهور ...)

گفتار دوم: ادله حجیت ظواهر (آیات، روایات، سیره و مینای عقلا)

گفتار سوم: ادله عدم حجیت ظواهر

گفتار اول: کلیات

تعریف و تبیین موضوع

شکی نیست که قرآن کریم هدایت گر و راهنمای در زندگی فردی و اجتماعی و مادی و معنوی است و پیروی از آن انسان را به سعادت و رستگاری می‌رساند و ﴿قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ وَ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾^۱ چرا که خداوند حکیم معارف قرآنی را در لباس عربی روشن، نازل نموده است تا برای بشر قابل فهم باشد. ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾^۲، ﴿قُرْآنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ لَّعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ﴾^۳، ﴿وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ﴾^۴.

با توجه به دو مطلب یاد شده، فلسفه نزول قرآن و فلسفه نزول آن در زبان عربی آشکار می‌شود که آنچه از ظواهر قرآن به دست می‌آید حجت است و مبنای نظام عقیدتی، اخلاقی و رفتاری انسان است؛ زیرا اگر چنین نباشد نقض غرض لازم می‌آید که با حکمت الهی ناسازگار است. در این مقاله تلاش می‌شود، دلایل حجیت ظواهر قرآن از نگاه قرآن و روایات بررسی شود و تا حد امکان به رای اخباریان در مورد حجیت ظواهر قرآن پرداخته شود. اما قبل از پرداختن به این مسئله نگاهی به سیر تاریخی مسئله و معنا و مفهوم واژگان کلیدی می‌اندازیم.

۱. مائده: ۱۵-۱۶

۲. یوسف: ۲

۳. زمر: ۲۸

۴. نحل: ۱۰۳

اهمیت و ضرورت تحقیق

در بیان اهمیت و ضرورت این مساله همین کافی است که بحث درباره حجیت ظواهر قرآن در حقیقت بحث از حجیت آیات است. چون اگر ظواهر آیات حجت نباشد، نظر به این که نصوص بسیار کم است، از آیات به عنوان دلیل اصلی احکام چیزی باقی نمی ماند تا در استنباط احکام شرعی بدان استناد شود. حجیت ظواهر آیات قرآن مجید همچون ظواهر سنت و سائر امارات ظنی به دلیل معتبر قطعی نیازمند است تا با ترتیب صغری و کبری منطقی بتوانیم به مطلوب قطعی دست یابیم. لذا باید دلیل قطعی بر حجیت آن وجود داشته باشد.

این در حالی است که با نفی حجیت ظواهر قرآن از سوی اخباریان و در نتیجه نفی استناد به ظواهر قرآن، نه تنها راهی برای به دست آوردن مراد خداوند از کتابی که به عنوان هدایت برای بشر فرستاده، باقی نمی ماند، بلکه به دلیل استناد باب اجتهاد حیات و تحول در دین از بین می رود.

پیشینه بحث حجیت ظهور

آنچه مسلم است حجیت ظهور در زمان ائمه اطهار علیهم السلام امری مسلم بوده است، به گونه ای که کسی از اصحاب نسبت به اعتبار ظواهر آیات و کلمات ائمه علیهم السلام تردید به خود راه نمی داده است تا لازم آید از معصومین علیهم السلام اعتبار آن فهم را سوال نمایند و معصومین علیهم السلام نیازی به بیان اعتبار و حجیت آن نمی دیده اند و در منظر متشرعین خود ائمه اطهار علیهم السلام به ظواهر قرآنی و روایت

ائمہ علیہ السلام پیش از خود استناد می کرده‌اند. اصحاب هم در محضر امام علیہ السلام به ظواهر آیات و کلمات معصومین علیہ السلام تمسک می نمودند و یا از آن‌ها سوال می کردند!

اعتبار و حجیت ظواهر، پس از عصر غیبت نیز بین معتقدین همانند زمان حضور معصومین علیہ السلام امری مسلم بوده است و برای اولین بار شریف مرتضی در رسائل خود بحث حجیت ظواهر را بعد از اجماع مطرح نمودند. ایشان این عنوان را نه برای اثبات آن و استدلال مطرح می کنند؛ بلکه با توجه به مسلم پنداشتن حجیت ظواهر کتاب و سنت آن را یکی از منابع اثبات احکام شرع معرفی کرده است و کمترین نشانه‌ای از تردید و یا مخالفت با آن در بحث ایشان به چشم نمی خورد. اگر چه در کتب معتقدین برخی از اصول لفظیه مانند اصله الحقیقه مطرح شده است، اما کسی غیر از سید مرتضی تحت عنوان حجیت ظهور در رد یا اثبات آن چیزی مطرح نکرده است. به هر حال این سیره و توافق بر قطعی بودن حجیت ظهور ادامه یافت تا آنکه اخباریان در قرن ۱۱ اعتبار ظواهر قرآن را برای غیر ائمہ علیہ السلام مورد خدشه قرار دادند، بعد از ایشان محقق قمی - در قرن ۱۲ - در کتاب قوانین الاصول، وجود دلیل قطعی بر اعتبار ظواهر کتاب و سنت را انکار نموده و تنها راه اعتبار یافتن آن‌ها را، پذیرش حجیت مطلق ظن از طریق انسداد باب علم دانست و کسانی چون مرحوم کلباسی - در همین قرن - حجیت ظواهر را مورد تفصیل قرار داده و در پاره‌ای موارد حجیت آن را انکار کردند.

از همین دوره علمای اصول در صدد پاسخ گویی به اخباریین و امثال میرزای قمی و کلباسی بر آمدند. لذا کم کم بحث اثبات حجیت ظواهر در کتب اصولی پدیدار گردید. تا اینکه شیخ انصاری

قابل فهم برای آشنایان به قواعد و ادبیات غربی داشته باشد و می‌تواند پس از جستجو از قراین به آن ظاهر عمل کنند.^{۶۷}

نتیجه‌گیری

با توجه به اهمیت و ضرورت مسئله حجیت ظواهر قرآن واضح است که بحث در این باره در حقیقت بحث از حجیت آیات است؛ اگر ظواهر آیات حجت نباشد، نظر به این نصوص بسیار کم است، از آیات به عنوان دلیل اصلی احکام چیزی باقی نمی‌ماند تا در استنباط احکام به آن استناد شود.

با بررسی و تجزیه و تحلیل اخباری که پیرامون سؤال اصلی این مقاله بودند نتایج ذیل به دست آمد:

۱ - اخذ به ظاهر تفسیر به رأی نیست؛ چون تفسیر یعنی کنار زدن پرده از روی معنای پنهان و معنای ظاهر معنای پنهان نیست. اگر هم اخذ به ظاهر تفسیر باشد، تفسیر به رأی نیست؛ بلکه اخذ به معنایی است که عموم مردم آن را می‌فهمند.

۲ - روایات عرضه احکام مشکوک به قرآن بهترین دلیل بر حجیت ظاهر الفاظ قرآنند، پس بر عکس ادعای اخباریین، احادیث معیار و ملاک برای قرآن نیستند؛ بلکه قرآن معیار و مقیاسی برای شناخت احادیث صحیح از باطل است.

۶۷. سیدابوالقاسم، خوئی، ترجمه البیان فی تفسیر القرآن، همان، ص ۳۶۱.

- ۳ - اسقاط حجیت ظواهر قرآن به معنای غامض، پیچیده و مبهم و دور از فهم بشر عادی بودن قرآن است، گویا خداوند خواسته مردم را در فهم قرآن به اهل بیت علیهم السلام نیازمند سازد و مقام آنان را به مردم بشناساند؛ اما این با حکمت نزول قرآن که هدایت بشریت است، سازگار نیست.
- ۴ - مراجعه به قرآن به عنوان منبع شناخت احکام و استناد به آن، در میان اصحاب رسول خدا (ص) امامان معصوم علیهم السلام فی الجمله معمول و متعارف بوده است. تاریخ صدر اسلام نشان داده که فهم قرآن منحصر به پیامبر صلی الله علیه و آله و امامان معصوم علیهم السلام نبوده؛ بلکه مردم در مسائل گوناگون به آن استشهاد می کردند.
- ۵ - مهترین دلیل بر این همان سیره و بنا عقلا است.

فهرست منابع

قرآن کریم

۱. ابن منظور، محمد، لسان العرب، ج ۴، دار الصادر، بیروت، ۱۹۹۷م.
۲. احسائی، محمد بن علی، عوالی (غوالی) اللئالی العزیزیه، ج ۴، چاپ اول، قم، دار سید الشهداء للنشر، ۱۴۰۵ ه ق.
۳. اسلامی، رضا، مدخل علم اصول فقه، انتشارات مرکز مدیریت حوزه علمیه قم، چاپ اول.
۴. انصاری، مرتضی، فرائد الاصول، ج ۱، مجمع فکر اسلامی، چاپ هفتم.

۵. جلالی زنجانی، سید محمود، المحصول فی علم الاصول الفقه، نشر مؤسسه امام

صادق علیه السلام

۶. حرّ عاملی، محمد بن حسن، تفصیل وسائل الشیعه إلى تحصیل مسائل الشریعه،

محقق/ مصحح: گروه پژوهش مؤسسه آل البيت علیه السلام چاپ اول، قم، مؤسسه آل البيت

علیه السلام، ۱۴۰۹ ه ق.

۷. خوئی، سید ابوالقاسم، ترجمه البیان فی تفسیر القرآن، مترجم: سید جعفر، حسینی، قم،

دارالثقلین، ۱۳۸۴.

۸. سلمان پور، محمد جواد، مقایسه آرا امام خمینی (ره) و نائینی در حجیت ظواهر، دانشگاه

الهیات و معارف تهران، ۱۳۸۴ ش.

۹. سمیعی، جمشید، شرح رسائل شیخ انصاری، کتاب الظن، ج ۲، چاپ دوم، ناشر خاتم

الانبیاء، ص ۱۹۸ - ۱۹۹.

۱۰. صدر، محمد باقر، المعالم الجدیده، انتشارات نجاح، ۱۳۵۹.

۱۱. صدر، محمد باقر، دروس فی علم الاصول، انتشارات دارالعلم، چاپ چهارم، ۱۴۲۸ ه ق.

۱۲. طبرسی، احمد بن علی، الاحتجاج، نشر مرتضی، ۱۴۰۳ ه ق، ج ۲، ص ۴۱۰، چاپ اول،

مشهد.

۱۳. طوسی، محمد بن حسن، تهذیب الاحکام، ج ۸، چاپ چهارم، تهران، دارالکتب

الاسلامیه، ۱۴۰۷ ق.

۱۴. فیروز آبادی، سید مرتضی، عنایه الاصول، انتشارات فیروز آبادی قم، ۱۴۰۰ ه ق، ج ۳.

۱۵. قلیزاده، احمد، واژه شناسی اصطلاحات اصول فقه، بنیاد پژوهش‌های علمی و فرهنگی نورالاصفیاء، چاپ اول.

۱۶. قمی، میرزا ابوالقاسم، قوانین الاصول، کتاب فروشی عملیه الاسلامیه، ۱۳۷۸ ه.ق، ص ۳۴۵.

۱۷. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، ج ۵ و ۶، چاپ اول، انتشارات دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۴.

۱۸. مجیدی، محمد رضا، مقاله امکان فهم و جواز تفسیر قرآن در دیدگاه فریقین، مجله قبسات، پاییز ۱۳۸۲، ش ۲۹.

۱۹. محمدی خراسانی، علی، شرح کفایه آخوند خراسانی، نشر العالم، ج ۴، چاپ سوم، ۱۳۸۳.

۲۰. محمدی، علی، شرح رسائل شیخ انصاری، ج اول، انتشارات دار الفکر، چاپ هفتم، چاپ قدس.

۱ - مکارم شیرازی، ناصر، دایرة المعارف فقه المقارن، ج ۱، قم، انتشارات امام علی بن ابی طالب (علیه السلام)، نشر ۱۳۸۷.

۲ - ملکی اصفهانی، مجتبی، فرهنگ اصطلاحات اصول، نشر العالم، چاپ اول، پاییز ۱۳۸۷.

۳ - میر شمسی، صدیقه، حجیت ظواهر قرآن کریم، مجله علوم اسانید دانشگاه الزهراء (س)، ش ۵۰، تابستان ۱۳۸۳.

